

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ УСРР ТА НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ РСФРР У 1917 – 1920 РОКАХ

У статті розглядаються основні напрями та проблеми відносин між Народним комісаріатом освіти УСРР та Народним комісаріатом освіти РСФРР у становленні та розвитку радянської системи освіти в Україні у 1917-1920 роках.

Ключові слова: радянська влада, історичний досвід, управління, Народний комісаріат освіти УСРР, Народний комісаріат освіти РСФРР.

В статье рассматриваются основные направления и проблемы отношений между Народным комиссариатом образования РСФСР в становлении и развитии советской системы образования в Украине в 1917-1920 годах.

Ключевые слова: советская власть, исторический опыт, управление, Народный комиссариат образования УСРР, Народный комиссариат образования РСФСР.

The main trends and problems of Interrelations between People's Commissariat of Education of RSFSR in the formation and development of soviet educational system in Ukraine in 1917-1920 are considered in the article.

Key words: soviet power, historical experience, management, People's Commissariat of Education of UkSSR, People's Commissariat of Education of RSFSR.

Постановка проблеми. Боротьба національно-демократичного і радянського напрямів державного будівництва в Україні протягом 1917-1920 років завершилась перемогою більшовиків і утвердженням радянської влади. Дореволюційні і національні органи влади були ліквідовані, створено новий радянський державний апарат. Для керівництва питаннями культурного будівництва у складі українського радянського уряду був створений Народний комісаріат освіти у повній відповідності з основними документами РНК і ЦВК РСФРР, а також Наркомосу Радянської Росії.

Вивчення історичного досвіду формування і діяльності Наркомосу України за часів жорстокої боротьби за національну державність є актуальним на сучасному етапі державного будівництва незалежної України для реформування управління освітою і культурою та налагодження взаємовигідних відносин з Російською Федерацією у цій сфері.

Аналіз актуальних досліджень. Радянська історіографія широко висвітлювала проблеми становлення радянської системи освіти в Україні, але не приділяла належної уваги питанням управління. Важливе значення у вивченні поставленої проблеми мають статті А.І.Фоміна [9] та Н.В.Іванової [2], дисертаційне дослідження Т.С.Осташко [6], монографія І.Л.Лікарчука [5], у яких з'ясовуються окремі питання культурно-освітніх зв'язків центральних державних органів управління в роки Української революції.

Метою статті є аналіз основних етапів, напрямів і характеру взаємовідносин комісаріатів освіти УСРР та РСФРР у 1917-1920 роках.

Виклад основного матеріалу. 17(30) грудня 1917 р. в складі першого українського радянського уряду – Народного секретаріату – було створено Секретарство народної освіти на чолі з В. Затонським. Короткотермінове перебування на посаді народного комісара освіти та активна участь в агітаційній роботі не дали йому можливості досягти реальних змін у розвитку освіти і культури [5, с.233-234].

До створення Секретарства народної освіти в УСРР, у Радянській Росії був накопичений досвід державно-організаційної діяльності в культурному будівництві, який активно використовувався в Україні. Основні акти Раднаркому РСФРР – декрети «Про створення Державної комісії по освіті», «Про відділення церкви від держави і школи від церкви», а також постанови Наркомосу РСФРР про ліквідацію буржуазних органів управління освітою, звернення народного комісара освіти А.В. Луначарського широко публікувалися в українській радянській і партійній пресі [6, с.18-19].

Основним напрямом діяльності секретарства було поширення в Україні декретів і постанов Раднаркому і Наркомосу РСФРР про ліквідацію старих органів управління освітою та деяких посад у навчальних закладах. Так, 9(27) лютого 1917 року наказом Народного секретарства освіти в усіх середніх навчальних закладах були ліквідовані посади директорів, начальниць, інспектрис та ін. і запроваджувалися виборні посади від педагогічної ради: голова ради, його помічник і секретар. Цього ж дня було опубліковано наказ про скасування посад директорів та інспекторів народних училищ, функції яких передавалися до виборних шкільних організацій при місцевих органах самоврядування.

Слід відзначити, що за своїм змістом ці документи повною мірою відповідали аналогічним документам РНК і ЦВК РСФРР, а також Наркомосу РСФРР від 20 і 21 січня 1918 року. Перший народний секретар освіти В.П.Затонський велику увагу приділяв використанню досвіду соціалістичного будівництва Радянської Росії [4, с.79; 8, с.104-105].

Короткочасність першого існування радянської влади в Україні обмежила подальші перетворення в галузі освіти. Після повернення Центральної Ради і приходу німецько-австрійських військ Секретарство народної освіти було змушене перервати процес формування державного апарату керівництва культурним будівництвом.

Більш значні заходи радянська влада здійснила в кінці 1918 – у першій половині 1919 рр., під час другого приходу в Україну. 8 січня 1919 р. на засіданні Тимчасового робітничо-селянського уряду України В.П.Затонський був призначений завідуючим відділом народної освіти, а наприкінці січня 1919 р., після реорганізації цього уряду в Раду народних комісарів, народним комісаром освіти [5, с.234]. На одному з перших засідань колегії Наркомосу УСРР 25 січня 1919 р., де розглядалися організаційні питання, В.П.Затонський відзначив, що Наркомосу необхідно «застосувати в Україні весь досвід Радянської Росії», а також розробити питання, які постали безпосередньо перед ним [12, арк.14]. На засіданні колегії від 29 січня 1919 р. він продовжив свою думку: «...зараз юрист для розробки декретів не потрібен, так як ми користуємося поки положеннями, розробленими в Росії» [12, арк.16].

Нову українську систему освіти більшовики будували за російським зразком. На основі «Положення про єдину трудову школу», що діяло в Радянській Росії, було затверджено у травні 1919 р. «Положення про єдину трудову школу УСРР», в якому передбачалося запровадження безкоштовного і спільного навчання, заборона релігійного виховання та ін. [4, с.82].

6 червня 1919 р. Рада народних комісарів УСРР затвердила положення про «Народний комісаріат освіти», у якому були визначені його структурні підрозділи, кадровий склад та основні функції [3, с.115-116].

В основу апарату Наркомосу був покладений структурний поділ Наркомосу РСФРР. Секретар колегії комісаріату України А.Дембо відзначав: «Наш Всеукраїнський Наркомос є ніби молодшим братом Наркомосу Всеросійського» [1, с.18]. У той же час український комісаріат значно скоротив кількість своїх підрозділів, а також штати співробітників. Якщо в Наркомосі Радянської Росії було 30 відділів і 3082 службовці, то в Наркомосі УСРР – 8 відділів і 1498 службовців. На думку секретаря колегії А.Дембо провідну роль у гальмуванні зростання кількості структурних підрозділів Наркомосу України відіграв організаційно-інструкторський відділ, який контролював усю організаційну роботу в комісаріаті [1, с.18-20].

У цей період значно посилилась роль Наркомосу РСФРР у формуванні апарату українського наркомату та становленні культурного будівництва в республіці. На колегії Наркомосу РСФРР 16 квітня 1919 р. було ухвалено рішення про відправлення свого делегата в Україну для налагодження зв'язків між двома комісаріатами. 16-21 липня 1919 року відбулася нарада представників комісаріатів радянських республік, яка була скликана за ініціативою Наркомосу України, від якого на нараді були присутні член колегії Г.Ф.Гринько, секретар колегії А.Дембо і представник відділу соціального виховання п. Козачківська.

На нараді розглядалися проблеми фінансування культурного будівництва в Україні, нестачі книг і підручників і взаємодопомоги РСФРР і УСРР у вирішенні цих питань. Було ухвалено рішення про обмін кадрами і можливості підготовки інструкторів для культурного будівництва в Україні та Москві. Наркомос РСФРР надавав Україні матеріальну та кадрову допомогу. В Україну були направлені інструктори по народній освіті, навчальні та методичні посібники, значні кошти. 23 травня на прохання Наркомосу УСРР 8 губерній України були включені до загального плану постачання РСФРР. Протягом періоду з 1 лютого до 1 липня 1919 року Раднаркомом РСФРР для Наркомосу України було виділено 179 586 790 крб. [6, с.35].

Наприкінці 1919 – на початку 1920 рр., після ліквідації денікінського режиму і поразки Директорії УНР, в Україні була остаточно встановлена радянська влада. КП(б)У та органи радянської влади, спираючись на резолюцію ЦК РКП(б) про радянську владу в Україні від 29 листопада 1919 р., стали більше уваги приділяти заходам у галузі культури, зокрема поширенню української мови. Метою такої політики було підпорядкування всієї культурно-просвітницької діяльності інтересам комуністичної ідеології.

Заходи Наркомосу УСРР проводилися, як і раніше, з урахуванням досвіду Радянської Росії. Тісні контакти між наркоматами освіти по взаємному інформуванню про діяльність і координацію дій були встановлені у березні 1920 р. 7 травня 1920 р. така співпраця була закріплена постановою

народних комісарів про освітню політику, в якому відзначалось, що «всі декрети і розпорядження Наркомосу РСФРР можуть бути застосовані у межах України лише після оголошення або підтвердження Наркомосом УСРР» [3, с.139]. Нарком освіти РСФРР А.В.Луначарський, який відвідав у травні 1920 р. Україну, підкреслив, що Москва не буде втручатися у справи народної освіти України, за винятком галузі технічної освіти, яка мала першочергове державне значенням [6, с.101].

Важливе значення мало розмежування повноважень комісаріатів освіти УСРР і РСФРР у розвитку професійної освіти. Було розроблено «Положення про взаємовідносини Головпрофосвіти РСФРР і Головного Комітета спеціально-наукової і професійно-технічної освіти Наркомосу України», за яким створювався єдиний план підготовки кваліфікованих робітників під керівництвом Головпрофосвіти.

Відповідно до положення в Україні здійснювалася реформа вищої технічної, сільськогосподарської, ветеринарної і соціально-економічної школи. Середня технічна освіта (школи і технікуми) згідно з основним планом просвітницької діяльності Наркомосу УСРР проводилася Україною самостійно [7, с.46].

Слід відзначити, що особливу турботу Наркомос РСФРР приділяв питанням збереження російської культури в Україні і спеціальною окремою постановою від 17 вересня 1920 року висловив впевненість у тому, що «Наркомосом України будуть ухвалені заходи до охорони культурних цінностей національних меншин» [3, с.162].

Центральні органи РСФРР продовжували здійснювати фінансування і постачання Наркомосу УСРР та його установ. У березні 1920 р. комісаріату на п'ять місяців було виділено 5 млрд. крб. [6, с.110]. Йому виділялося 20% від грошової суми і книжково-навчальної продукції, які отримували Наркомос РСФРР [10, арк.166-167].

16 грудня 1920 р. народний комісар освіти УСРР Г.Ф. Гринько звернувся з циркуляром до губернських відділів народної освіти, у якому відзначав: «По інерції Наркомос і Головпрофосвіта Радянської Росії часто надсилають розпорядження і запити по губерніям України. Нагадую, що всі запити і розпорядження Наркомоса і Головпрофосвіти Радянської Росії належить приймати лише до відома, але не до виконання» [11, арк.3].

Народний комісар освіти УСРР Г.Гринько велику увагу приділяв розробці власної «Схеми народної освіти в У.С.Р.», яка відрізнялась від російської системи освіти і суперечила програмі РКП(б). Український Наркомос на чолі з Г.Ф. Гриньком поклав в основу системи освіти ідею єдиної професійної освіти, що розпочинається на базі школи-семирічки. Суперечка, яка тривала з цього питання між українським і російським Наркомосами, була вирішена на Першій партійній нараді з питань освіти, що відбулася в Москві з 31 грудня 1920 року до 4 січня 1921 року. У підсумковій резолюції учасники наради погодилися з українським варіантом системи освіти і рекомендували поширити його на Російську Федерацію [5, с. 135-143].

Висновки. Таким чином, взаємовідносини двох державних органів управління освітою в УСРР і РСФРР були побудовані на широкому використанні досвіду Російської Федерації у формуванні апарату Наркомосу України та створенні нової системи освіти. У той же час Раднарком і Наркомос РСФРР надавали Україні значну фінансову, кадрову і навчально-методичну допомогу і своєю метою мали повне підпорядкування діяльності Наркомосу УСРР і поширення комуністичної ідеології.

Перспективами подальшого дослідження поставленої проблеми є аналіз взаємовідносин Наркомосу УСРР та Наркомосу РСФРР в окремих галузях освіти протягом 1917-1921 років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дембо А. Організаційна схема і справа народної освіти / А.Дембо // Народня освіта. – 1919. – №1. – С.18-29.
2. Іванова Н. Становлення і розвиток радянських органів державного управління освітою в Україні (1917-1920) // Вісн. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 1999. – №1. – С.236-250.
3. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1979. – 665 с.
4. Лещенко М.М. З історії становлення радянської системи народної освіти на Україні (жовтень 1917-1920 рр.) / М.М.Лещенко // Укр. іст. журн. – 1968. – №1. – С.78-86.
5. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – Т.1 (1917-1943 рр.): Монографія / І.Л.Лікарчук. – К.: Видавець Ешке О.М., 2002. – 328 с.
6. Осташко Т.С. Создание и деятельность Наркомпроса Украины в годы гражданской войны и иностранной интервенции: Дисс... канд. ист. наук / АН УССР; Ин-т истории. – К., 1989. – 237 л.

7. Положение о взаимоотношениях Главпрофобра РСФСР и Главного Комитета специально-научного и профессионально-технического образования Наркомпроса Украины // Вестник профессионально-технического образования. – 1920. – №2.
8. Пуха І.В. Біля джерел радянської освіти / І.В.Пуха // Радянська школа. – 1977. – №2. – С.104-105.
9. Фомин А.И. Развитие государственного аппарата народного просвещения в первые годы Советской власти / А.И.Фомин // Вопр. истории. – 1984. – №12. – С.3-15.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. – Ф.166. – Оп.1. – Спр.873.
11. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.1. – Спр.932.
12. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.1. – Спр.1268.